

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΚΑΙ ΤΗ ΦΥΣΗ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ANDREAS ARNDT

1. ΤΟ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ο τίτλος της ομιλίας μου με τη φράση «ανάμεσα στον Λόγο και τη φύση» αναφέρεται στην τοποθέτηση της ιστορίας από τον Καντ (Kant) σε ένα ιδιαίζον πεδίο. Είναι κοινός τόπος ότι η ανθρώπινη ιστορία ως αντικείμενο της φιλοσοφίας της ιστορίας δεν μπορεί να αναχθεί σε αυτό που συνήθως εννοούμε με τον όρο ιστορία της φύσης (Naturgeschichte), υπό τη στενή έννοια. Λιγότερο αυτονόητο είναι για μας ότι η ιστορία στην κλασική γερμανική φιλοσοφία δεν ελλαμβάνεται, αντίστροφα, ως ιστορία του Λόγου (Geschichte der Vernunft): όλοι γνωρίζουμε, άλλωστε, τη μεγάλη εγελιανή διήγηση περί του Λόγου στην ιστορία (Vernunft in der Geschichte), η οποία, ως περιεκτική ιστορία του πνεύματος (Geschichte des Geistes), είναι η ιστορία του Λόγου του ίδιου. Εν τούτοις, ο Καντ ο ίδιος είχε σχεδιάσει πρώτος μια τέτοια ιστορία του Λόγου και με αυτόν τον τρόπο δημιούργησε το κείριος σημασίας πρόπλασμα για το εγελιανό εγχείρημα. Η *Κριτική του καθαρού Λόγου* κλείνει με τη διάνοιξη της προοπτικής για μια ιστορία του καθαρού Λόγου: αυτή η ιστορία, σύμφωνα με τον Καντ, δεν αποτελεί απλώς ένα εμπράγματο συστατικό στοιχείο της όλης σύνθεσης, αλλά χαρακτηρίζει μια θέση «που υπολείπεται στο σύστημα και πρέπει μελλοντικά να πληρωθεί».¹ Η ιστορία του Λόγου, όμως, δεν ταυτίζεται με τον Λόγο στην ιστορία, μια και, όπως διευκρινίζει παραπάνω ο Καντ στην ενότητα περί «Υπερβατολογικής μεθοδολογίας», ο «καθαρός Λόγος» περιέχει «σε μια ορισμένη πρακτική» χρήση «αρχές της δυνατότητας της εμπειρίας, δηλαδή τέτοιων πράξεων οι οποίες, σύμφωνα με ηθικές προδιαγραφές, θα μπορούσαν να απαντούν στην ιστορία του ανθρώπου».² Συνεπώς ο Καντ δεν είναι της άποψης, όπως για παράδειγμα ο Χέγκελ (Hegel), ότι ο Λόγος υπάρχει στην ιστορία και καθορίζει τον τελικό σκοπό της.³ Σε σύγκριση με αυτήν την αντίληψη η καντιανή παραδοχή είναι μετριοπαθής: Η ιστορία είναι ο χώρος, εντός του οποίου ο Λόγος έχει τη δυνατότητα να πραγματώνεται μέσω ηθικών πράξεων που είναι σύμφωνες με τον Λόγο.

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η καντιανή φιλοσοφία της ιστορίας δεν ανήκει στις «μεγάλες αφηγήσεις», με τις οποίες άλλωστε ο ίδιος ο Καντ αντιπαράτεθηκε κριτικά, αν λάβουμε υπόψη όσα έγραψε⁴ για το έργο του Χέρντερ (Herder) *Ιδέες για τη φιλοσοφία της ιστορίας της ανθρωπότητας* (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*).⁵ Εξ αιτίας της σκεπτικής του στάσης έναντι κάθε θεωρίας που φρονεί ότι νόμοι με την ισχύ οιοει φυσικών νόμων εγγυώνται

την πρόοδο στην ιστορία, ο Καντ έχει ήδη θεωρηθεί φιλόσοφος της «γνωσιακής μετριοπάθειας» ή της «γνωσιακής νηφαλιότητας». ⁶ Ο σκεπτικισμός του Καντ, ωστόσο, στρέφεται τόσο εναντίον των μεγάλων διηγήσεων περί προόδου, όσο και εναντίον της διαλεκτικής ενός ιστορικού πεπωμένου, καθώς σχεδιάζει μια φιλοσοφία της ιστορίας από πρακτική σκοπιά· σ' αυτήν οι δυνατότητες πραγμάτωσης του Λόγου διατηρούν ανοιχτό έναν ορίζοντα, ο οποίος, αφενός, δεν παρέχει κάποια βεβαιότητα, αφετέρου όμως, νομιμοποιεί την ελπίδα. Σ' αυτό το σημείο εντοπίζεται η ελυστικότητα και η επικαιρότητα του τρόπου με τον οποίο ο Καντ σκέπτεται την ιστορία, σε εποχές όπου κυριαρχούν οι σκεπτικιστικές τάσεις της *μετανεοτερικότητας* και της *μεταϊστορίας* ⁷ –κάτι στο οποίο συμφωνούν ως επί το πλείστον οι σημερινοί ερμηνευτές, οι οποίοι βλέπουν πια τη φιλοσοφία της ιστορίας με σχετική νηφαλιότητα. ⁸

Το ότι η ιστορία στον Καντ εμφανίζεται «ως ενδιάμεσο επίπεδο μεταξύ της φύσης [...] και του πεδίου του ενσυνείδητου πράττειν» δεν σημαίνει ωστόσο, όπως ορθά παρατηρεί ο Εμίλ Άνγκερν (Emil Angehrn), ότι αυτή η «φαινομενικά ενδιάμεση θέση» είναι κιόλας ένα «μέσον» (Mitte). ⁹ Η ενδιάμεση θέση της ιστορίας, αντίθετα, βασίζεται κατά τον Άνγκερν στο ότι η ιστορία είναι «η ελλειμματική πραγμάτωση της μιας πλευράς», δηλαδή του Λόγου. ¹⁰ Αυτό που απομένει είναι η δυνατότητα διαμόρφωσης της ιστορίας σύμφωνα με τους σκοπούς του ανθρωπίνου Λόγου.

Ωστόσο τούτη η ερμηνεία της ενδιάμεσης θέσης της ιστορίας παρακάμπει, κατά τη γνώμη μου, το πραγματικό πρόβλημα. Το ότι ο Λόγος δεν κυριαρχεί στην ιστορία αλλά εν πάση περιπτώσει θα μπορούσε να βρεθεί εντός αυτής, οφείλεται κατά τον Καντ στο ότι «ο Λόγος έχει βεβαίως αιτιότητα σε αναφορά προς την ελευθερία εν γένει, όχι όμως και σε αναφορά προς ολόκληρη τη φύση, και οι ηθικές αρχές του Λόγου μπορούν ασφαλώς να παραγάγουν ελεύθερες πράξεις, αλλά όχι και νόμους της φύσης». ¹¹ Απ' αυτό πρέπει να συμπεράνουμε ότι, σύμφωνα με την καντιανή αντίληψη, είναι σαφές πως η ιστορία υπόκειται σε όρους της φύσης και δεν μπορεί να ιδωθεί ως ένα δυνάμει βασιλείο του Λόγου, το οποίο ο Λόγος απλώς δεν το έχει ακόμη υπαγάγει στο πεδίο της διακυβέρνησής του. Ο Λόγος μπορεί ασφαλώς να συγκροτήσει την ιδέα ενός ηθικού κόσμου από πρακτική σκοπιά· ένας τέτοιος κόσμος «θα ήταν σύμφωνος προς όλους τους ηθικούς νόμους (όπως αυτός, σύμφωνα με την *ελευθερία* των έλλογων όντων, *μπορεί* πράγματι να είναι και σύμφωνα με τους αναγκαίους νόμους της *ηθικότητας*, οφείλει να είναι)». Ωστόσο, ο εν λόγω ηθικός κόσμος είναι «απλώς νοητός κόσμος [...], επειδή μέσα σ' αυτόν πραγματοποιείται αφαίρεση από όλους τους όρους (σκοπούς) και ακόμη και απ' όλα τα εμπόδια της ηθικότητας εντός του (αδυναμία ή δολιότητα της ανθρωπίνης φύσης)». Εξ αιτίας αυτής της αφαιρέσης ο νοητός, ηθικός κόσμος είναι επίσης μια «απλή» ιδέα, η οποία εν τούτοις ως πρακτική ιδέα «πραγματικά μπορεί και οφείλει να ασκεί την επίδρασή της επί του αισθητού κόσμου προκειμένου να τον καθιστά, όσο είναι δυνατόν, σύμφωνο προς αυτήν την ιδέα». ¹²

Το ενδιάμεσο πεδίο της ιστορίας, η θέση της μεταξύ φύσης και Λόγου, στηρίζεται σε τελευταία ανάλυση στο ότι σύμφωνα με τον Καντ ο Λόγος δεν παρουσιάζει ομοιογένεια: Από τη μια έχουμε τον Λόγο από τη σκοπιά της φύσης, τον θεωρητικό Λόγο και από την άλλη τον Λόγο από τη σκοπιά της ηθικότητας, τον πρακτικό Λόγο. Ο πρώτος είναι ρυθμιστικός, δηλα-

δή δεν παρουσιάζει αιτιότητα σε αναφορά προς τη φύση, ενώ ο δεύτερος είναι συγκροτησιακός, δηλαδή παρουσιάζει αιτιότητα εντός του καθαρού, πρακτικού Λόγου. Αυτή η αιτιότητα, όμως, δεν αποτυπώνεται άμεσα στις πραγματικές ανθρώπινες πράξεις που αποτελούν το αντικείμενο της ιστορίας, αλλά συγκροτεί απλώς τους *ηθικούς* καθοριστικούς λόγους τους. Οι ίδιες οι ανθρώπινες πράξεις, όμως, είναι μονάχα οι φανερώσεις (Erscheinungen) ενός έλλογου, δηλαδή ελεύθερου ηθικού αυτοκαθορισμού της βούλησης· πρόκειται μάλιστα για φανερώσεις σε μια σφαίρα κατ' αρχήν απρόσιτη στην αιτιότητα που πηγάζει από την ελευθερία. Ο Καντ λέει σαφώς ότι οι ανθρώπινες πράξεις ως φαινόμενα (Erscheinungen) «διακαθορίζονται σύμφωνα με γενικούς φυσικούς νόμους, όπως και κάθε άλλο φυσικό δεδομένο».¹³

Συνεπώς η ιστορία όπως την αντιλαμβάνεται ο Καντ είναι ένα ενδιάμεσο πεδίο *sui generis* ανάμεσα στον νοητό και τον αισθητό κόσμο, επειδή αποτελεί εκείνη τη σφαίρα, όπου ο καθαρός πρακτικός Λόγος εμφανίζεται στη φύση, κάτι που σημαίνει ότι έχει τη δυνατότητα να ασκήσει επίδραση επί του αισθητού κόσμου. Προκειμένου, όμως, να ανακύψει αυτή η δυνατότητα πρέπει να εναρμονιστεί ο καθορισμός των πράξεων από τη φύση με τον πρακτικό αυτοκαθορισμό του Λόγου. Εδώ ακριβώς έγκειται το πρόβλημα. Ο Άνγκερν αναμφίβολα έχει δίκιο, καθώς γράφει ότι το «ανάμεσα» που χαρακτηρίζει τον τόπο της ιστορίας δεν είναι το μέσον και εν πάση περιπτώσει δεν είναι το μέσον με την έννοια ότι σ' αυτό το σημείο η φύση και ο Λόγος, η ελευθερία και η αναγκαιότητα *διαμεσολαβούνται* πραγματικά. Ο νοητός και ο αισθητός κόσμος, αντίθετα, παραμένουν δυο διαφορετικοί κόσμοι ακόμη και εκεί που έρχονται μεν σε επαφή, χωρίς όμως να διεισδύουν ο ένας εντός του άλλου.

Πώς, όμως, από την άλλη ο αισθητός κόσμος να είναι δεκτικός για τον Λόγο; Αυτό το αίτημα προκύπτει από το ότι το πράττειν *στη βάση* του έλλογου αυτοπροσδιορισμού δεν πρέπει να είναι εκ των προτέρων μάταιο, καθώς και από το ότι πρέπει να διατηρηθεί η ελπίδα για μια κατὰ το δυνατόν έλλογη πραγματικότητα. Βλέπουμε ότι η γνωσιακή μετροπάθεια του Καντ έναντι των μεγάλων αφηγήσεων στηρίζεται *από θεωρητική άποψη* σε μια προεπιλεγμένη απόφαση γνωσιακού τύπου, δηλαδή στον αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ νοητού και αισθητού κόσμου. Εάν, όμως, οι δύο κόσμοι παρέμεναν αυστηρά διαχωρισμένοι, χωρίς τουλάχιστον να στηρίζονται αμοιβαία, τότε ο καντιανός σκεπτικισμός δεν θα άφηνε κανένα περιθώριο στην ελπίδα και η καντιανή αντίληψη της ιστορίας το πολύ πολύ θα μπορούσε να διαπιστώσει τη διαρκή αποτυχία του Λόγου εξ αιτίας της σύγκρουσης με τους φυσικούς όρους του πράττειν. Με αυτόν τον τρόπο η καντιανή αντίληψη της ιστορίας θα ήταν και αυτή μια μεγάλη αφήγηση: η αφήγηση μιας διαρκούς μοιραίας αποτυχίας.

Η καντιανή φιλοσοφία της ιστορίας, η οποία αναπτύχθηκε σε αδρές γραμμές σε πολλά μικρά κείμενα, τα οποία προέκυψαν ως επί το πλείστον από εξωτερικές αφορμήσεις, είναι η απόπειρα διάσωσης της αισιοδοξίας αναφορικά προς τη δυνατότητα μιας ηθικής προόδου. Εν προκειμένω η ελπίδα του Καντ στρέφεται προς μια φύση, ο σκοπός της οποίας συμφωνεί με τον σκοπό του Λόγου· μια τέτοια φύση μπορεί επίσης να παραγάγει έναν άνθρωπο, ο οποίος γράφει και εξηγεί την ιστορία σύμφωνα με ένα σχέδιο της φύσης, όπως ο Κέπλερ (Kepler) και ο Νεύτων (Newton) εξήγησαν στη βάση φυσικών νόμων τις αποκλίσεις από την κανονικότητα που βρισκόμαστε στις τροχιές των πλανητών.¹⁴

Αιολούθως θα επιχειρήσω κατ' αρχάς να σκιαγραφήσω το *θεωρητικό* θεμέλιο αυτού του οδηγητικού νήματος στη βάση της Ιδέας μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό (2) για να υπεισέλθω στη συνέχεια στην *καντιανή* αντίληψη σχετικά με την *πρακτική* πραγματοποίηση του σκοπού του Λόγου (3). Τέλος, θα επανέλθω στο ερώτημα με ποιον τρόπο μπορεί να γίνει λόγος για μια επικαιρότητα της *καντιανής* αντίληψης της ιστορίας (4).

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΕΛΕΟΛΟΓΙΑ

Το *καντιανό* δοκίμιο «Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό», με το οποίο ο φιλόσοφος για πρώτη φορά το 1784 δημοσιοποιεί τους στοχασμούς του πάνω στη φιλοσοφία της ιστορίας, οφείλει τη γένεσή του σε μια αδιακρισία. Σε ένα σχόλιο εφημερίδας στις 11 Φεβρουαρίου του 1784¹⁵ αναφέρθηκε πως είναι «μια αγαπημένη ιδέα του καθηγητή κυρίου Καντ [...] ότι ο τελικός σκοπός του ανθρώπινου γένους είναι η πραγματοποίηση του τέλειου πολιτεύματος». Προκειμένου να επεξηγήσει τούτη την, κατά τη γνώμη του, *τόσο* ακατανόητη θέση ο Καντ υποχρεώθηκε, καθώς λέει ο ίδιος να γράψει το εν λόγω δοκίμιο.¹⁶ Στόχος είναι να παρασχεθεί ένα «α *rioi* οδηγητικό νήμα» της «παγκόσμιας ιστορίας»,¹⁷ με τη βοήθεια του οποίου θα μπορούσε να γραφτεί και η παγκόσμια ιστορία η ίδια. Αυτό το οδηγητικό νήμα έγκειται στην παραδοχή μιας «πρόθεσης της φύσης»,¹⁸ η οποία είναι σύμφωνη με τον σκοπό του Λόγου. Υπ' αυτόν τον όρο ο Καντ εννοεί την ιδέα ενός προσδιορισμού της βούλησης της φύσης, η οποία επιδιώκει τον στόχο να τελειοποιείται το ανθρώπινο γένος αφ' εαυτού, με το λογικό του, πνευματικά, πολιτικά και ηθικά: «Η φύση θέλησε: Ο άνθρωπος να παράγει εντελώς από τον εαυτό του όλα όσα ξεπερνούν τη μηχανική οργάνωση της ζωώδους ύπαρξής του και σε καμιά άλλη ευδαιμονία ή τελειότητα να μην παίρνει μέρος παρά μόνο σ' εκείνη που ο ίδιος δίνει στον εαυτό του με το δικό του λογικό, ελεύθερο από το ένστικτο».¹⁹ Εν προκειμένω η φύση δεν επιδρά άμεσα στο ανθρώπινο λογικό, αλλά χρησιμοποιεί τα πάθη και τα συμπεριφέροντα των ανθρώπων ως μέσον προκειμένου να καταστήσει δυνατή την επίγνωση του σκοπού του Λόγου. Το κίνητρο της πρακτικής πραγμάτωσης του Λόγου είναι «ο *ανταγωνισμός*» των ανθρώπων «μέσα στην κοινωνία», καθώς αυτός «γίνεται γι' αυτήν [την κοινωνία] στο τέλος αιτία μιας έννομης τάξης».²⁰

Πράγματι, η φύση και ο Λόγος σ' αυτήν την κατασκευή παραμένουν σε κατάσταση αμοιβαίας εξωτεριότητας, έστω και αν οι σκοποί τους τελικά συμφωνούν. Για τη φύση ο αυτοπροσδιορισμός του Λόγου είναι ένας εξωτερικός σκοπός· η φύση τον επιδιώκει, επειδή σύμφωνα με την τελεολογική θεωρία της φύσης θα ήταν αντιφατικό να μην πραγματωθεί μια φυσική καταβολή προσανατολισμένη σε έναν σκοπό.²¹ Συνεπώς η δραστηριότητα της φύσης, σύμφωνα με τη διατύπωση που θα χρησιμοποιήσει ο Καντ πάνω από δέκα χρόνια αργότερα (το 1795) στο κείμενο *Για την αιώνια ειρήνη* (*Zum ewigen Frieden*), πρέπει να ιδωθεί «κατ' αναλογία των τεχνικών ενεργειών»,²² δηλαδή ως εργασία, ως *ποίησις*, η οποία χρησιμοποιεί μέσα προκειμένου να επιτύχει εξωτερικούς σκοπούς. Ο πρακτικός Λόγος, αντίθετα, είναι σκοπός για αυτόν τον ίδιο και η *πράξις* στη σφαίρα της ηθικής χαρακτηρίζεται από το ότι εντός της τα

πάντα αντιμετωπίζονται ως σκοπός και όχι ως μέσον. Η φύση και ο Λόγος συμπεριφέρονται προς αλλήλους ως *ποίησις* και *πράξις*, ως εργαλειακό και μη εργαλειακό πράττειν. Ο Λόγος, απ' αυτήν την άποψη, μόνον ως πρακτικός Λόγος μπορεί να βεβαιώσει την αυτοδυναμία του. Η πραγματική διαμεσολάβησή του με «την καλλιτέχνηδα φύση»,²³ η οποία συσχετίζει «τα πάντα μεταξύ τους ως σκοπό και μέσον»,²⁴ θα την έθετε σε εξάρτηση από ένα εργαλειακό πράττειν και κατά συνέπεια θα έφερνε στο προσκήνιο τον κίνδυνο σχετικοποίησης του αυτοσκοπού της φύσης εξ αιτίας των μέσων.²⁵ Συνεπώς αμφότερες οι ακολουθίες, της φύσης και του Λόγου, μπορούν τελικά να εννοηθούν ενιαία μόνο υπό τον όρο της προβληματικής παραδοχής μιας τελεολογικής θεωρίας της φύσης, μιας παραδοχής η οποία από θεωρητική άποψη είναι «υπερβολική»²⁶ και μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο από πρακτική άποψη. Σύμφωνα με αυτήν την τελεολογική θεωρία νομιμοποιούμαστε να προϋποθέσουμε έναν ηθικό τελικό σκοπό της φύσης της ίδιας.²⁷

Η καντιανή προβληματική αναδεικνύεται με σαφήνεια κατά την αντιπαράθεση με τον Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ, ο οποίος επίσης το 1784 δημοσίευσε τον πρώτο τόμο του έργου του *Ιδέες για τη φιλοσοφία της ιστορίας της ανθρωπότητας* για αυτόν τον τόμο ο Καντ έγραψε βιβλιοκρισία το 1785 στην εφημερίδα *Allgemeine Literaturzeitung*. Σύμφωνα με την αντίληψη του Χέρντερ ο άνθρωπος είναι προϊόν και συστατικό στοιχείο της ιστορίας της φύσης και, καθώς είναι ο πρώτος *απελεύθερος*²⁸ της δημιουργίας, είναι επίσης ο συνεχιστής της. Ανάμεσα στην ιστορία της φύσης και την ιστορία που βασίζεται στην ελευθερία, δηλαδή στην ιστορία που διαμορφώνεται από τον Λόγο, υπάρχει μια μετάβαση που κατασιευάζεται από τον Χέρντερ μέσω της παραδοχής ζωντανών, υποστασιακών δυνάμεων και μέσω της παραδοχής μιας νομοτελικής, οργανικής ανοδικής εξέλιξης. Ο Καντ δικαίως επικρίνει αυτήν την κατασκευή ως αστήρικτη. Θεωρεί ότι έχουμε εν προκειμένω μια απόπειρα να εξηγηθεί αυτό που «δεν είναι κατανοητό» στη βάση «αυτού που είναι ακόμη λιγότερο κατανοητό».²⁹ Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι ο Καντ εστιάζοντας στην πράγματι ανεπαρκή λύση του προβλήματος απορρίπτει στο σύνολό του το πρόβλημα που απασχολεί τον Χέρντερ, δηλαδή τη διαμεσολάβηση μεταξύ φύσης και Λόγου. Μεγάλο χώρο στην καντιανή βιβλιοκρισία καταλαμβάνει η πολεμική κατά της θέσης του Χέρντερ, σύμφωνα με την οποία η διαμόρφωση του ανθρώπινου λογικού είναι συνέπεια της όρθιας στάσης,³⁰ ενώ κατά την αντίληψη του Καντ η σχέση είναι αντίστροφη. Και αυτή η κριτική αποσκοπεί στη διατήρηση του διαχωρισμού των δύο κόσμων, του Λόγου και της αισθητικότητας (της φύσης), του *mundus intelligibilis* και του *mundus sensibilis*.

Ένα άλλο καίριο σημείο διαφοροποίησης αναπτύσσεται στην καντιανή βιβλιοκρισία του δεύτερου μέρους των *Ιδεών* του Χέρντερ (1785). Ως γνωστόν ο Καντ θέτει την ιστορική πρόοδο στο ανθρώπινο είδος, όχι στα άτομα.³¹ για τον Χέρντερ, από την άλλη, «το όλο γένος» δεν ζει παρά μόνο μέσα σε μια «καλυίδα από άτομα», ενώ «γένος (Geschlecht) και είδος (Gattung) είναι μονάχα γενικές έννοιες, εκτός αν υπάρχουν μέσα στα καθ' έκαστον όντα».³² Αντίθετα προς αυτήν την άποψη ο Καντ υποστηρίζει ότι «μόνο το είδος επιτυγχάνει πλήρως τον προορισμό του» και η εκπλήρωση αυτού του προορισμού είναι μια ιδέα από πρακτική σκοπιά, η οποία μόνο μέσω μιας «αδιάκοπης προωθητικής πορείας» μπορεί να επιδιωχθεί.³³ Όμως ακόμη και μέσα στην κακή απειρότητα η πρόοδος για τον Καντ είναι προωθητική πορεία

προς έναν στόχο, ο οποίος έχει προδιαγραφεί από τον Λόγο ως τελικός σκοπός της ιστορίας. Εντελώς διαφορετική είναι η άποψη του Χέρντερ. Γι' αυτόν η ιστορία της ανθρωπότητας είναι ιστορία της παιδείας (Bildung): Με αυτόν τον όρο εννοεί ειδικότερα τη διαμόρφωση (Ausbildung) μιας αλυσίδας της παράδοσης, η οποία πρέπει να κατακτηθεί και να αναπτυχθεί περαιτέρω σε ατομικό επίπεδο, αν δεν είναι προορισμένη να σπάσει. Το κείμενο σημείο αυτής της αντίληψης, επομένως και του αριστοτελισμού του Χέρντερ ως προς τη σχέση είδους και ατόμου, καθίσταται σαφές όταν ληφθεί υπόψη η αντίληψη που αναπτύχθηκε ήδη το 1774 στο κείμενο *Ακόμη μια φιλοσοφία της ιστορίας για τη διαμόρφωση της ανθρωπότητας* (*Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*): Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη «κανένα πράγμα σε όλο το βασίλειο του Θεού» δεν μπορεί να ιδωθεί σαν να είναι «μονάχα μέσον», ενώ «όλα είναι μέσον και σκοπός ταυτόχρονα». ³⁴ Τούτο σημαίνει ότι όλα εμπεριέχουν το σκοπό τους (εντελέχεια), όμως αυτό που γίνονται, για το οποίο είναι προορισμένα και υπό την ιδιότητα του οποίου φτάνουν στην πραγμάτωσή τους, είναι συνάμα από την άλλη μέσον για περαιτέρω προσδιορισμούς σκοπών. Η πρόοδος επομένως είναι μια μη τελεολογική προωθητική πορεία με την κυριολεξία του όρου: προωθητική πορεία απομάκρυνσης από κάτι και με κατεύθυνση κάτι νέο, ενώ αυτή η προωθητική πορεία πραγματοποιείται στον ανοιχτό ορίζοντα μιας ιστορίας χωρίς τελικό σκοπό. ³⁵ Η διαλεκτική μέσων και σκοπών του Χέρντερ, στην οποία εμπλέκονται επίσης η φύση και ο Λόγος, είναι για τον Καντ εντελώς απαράδεκτη αναφορικά προς τον ηθικό κόσμο, ο οποίος ερμηνεύεται ως αυτοσκοπός. Σε αντίθεση προς τον Χέρντερ το ζήτημα για τον Καντ δεν είναι η ιστορική γένεση του Λόγου, αλλά η ιστορική επικράτησή του ως ενός δέοντος είναι, το οποίο θέτει έναν θετικό τελικό σκοπό της ιστορίας, ακόμη κι αν αυτός μπορεί να πραγματοποιηθεί μονάχα κατά προσέγγιση. Στην ανολοκλήρωτη πρόοδο, η οποία λαμβάνει χώρα εντός μιας ιστορικής διαδικασίας χωρίς τελεολογικό προσανατολισμό, ο Καντ αντιτίνει τη σύλληψη μιας καθολικής τελεολογίας, η οποία υιοθετείται από τα άτομα ως καθοριστικός λόγος (Bestimmungsgrund) του πράττειν τους.

Η εγγύηση για το ότι τα άτομα θέλουν αυτό που πρέπει και μπορούν να το πραγματοποιήσουν έστω και εν μέρει, εναποτίθεται από τον Καντ σε μια πρόθεση της φύσης, η οποία από τη μεριά της θέλει αυτό που πρέπει να υπάρχει σύμφωνα με τον Λόγο. Πρόκειται για μια κατασκευή, η οποία το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ της βούλησης και του δέοντος είναι το μετατοπίζει σε μια διάσταση αντικειμενική έναντι των ατόμων, δηλαδή στη φύση. Όμως μια τέτοια κατασκευή είναι εύθραυστη, αφού αυτή η αντικειμενικότητα δεν υφίσταται καν. Η θεώρηση της φύσης από μια τελεολογική σκοπιά, δηλαδή η παραδοχή ότι η φύση η ίδια επιδιώκει σκοπούς, είναι ασφαλώς μονάχα μια ρυθμιστική ιδέα, η οποία από θεωρητική άποψη στερείται πραγματικότητας, όπως ακριβώς και η ιδέα ενός νοητού, ηθικού κόσμου. Η καντιανή ελπίδα για μια δικαιοσύνη-ηθική πρόοδο μπορεί, συνεπώς, να βρει έρεισμα μόνο στις ίδιες τις ανθρώπινες πράξεις που αποσκοπούν σε μια τέτοια πρόοδο. Αυτές οι πράξεις εμπίπτουν στη σφαίρα της φαινομενικότητας και ως εκ τούτου έχουν αντικειμενική πραγματικότητα, εν τούτοις πρέπει να υπάρχουν εμπειρικά, θεωρητικά διαφανή κριτήρια που μπορούν να εγγυηθούν την επιτυχία του ιστορικού πράττειν, άρα και την πρόοδο. Συνεπώς το επόμενο βήμα μας πρέπει να είναι η εγγύτερη θεώρηση της καντιανής αντίληψης αυτής της πράξης.

3. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΡΑΤΤΕΙΝ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ

Η τελεολογία, η οποία λαμβάνεται από τον Καντ ως οδηγητικό νήμα της παγκόσμιας ιστορίας υπό πρίσμα κοσμοπολιτικό, είναι επίσης αυτό που συνήθως αποκαλείται τελεολογία του *ως εάν*, δηλαδή μια τελεολογία με απόβλεψη την καθοδήγηση της γνώσης και της πράξης χωρίς αξιώσεις αντικειμενικής ισχύος. Υπ' αυτήν την προϋπόθεση η φιλοσοφία της ιστορίας εν γένει μπορεί να συλληφθεί μονάχα από πρακτική άποψη. Άλλωστε η θεώρηση της ιστορίας «ως της εκπλήρωσης ενός κρυφού σχεδίου της φύσης» λαμβάνει χώρα κατά τον Καντ προκειμένου «να δημιουργήσει ένα εσωτερικά και για τούτο τον σκοπό εξωτερικά επίσης τέλειο πολίτευμα»,³⁶ κάτι που σημαίνει ότι η τελεολογική θεώρηση της φύσης έχει η ίδια έναν πρακτικό σκοπό. Αντίστροφα, η φιλοσοφία της ιστορίας οφείλει επίσης να είναι «ευεργετική για την πραγματοποίηση αυτής της πρόθεσης της φύσης», καθώς παρέχει το έναυσμα για μια πράξη αντίστοιχη προς τη φυσική τελεολογία που ήδη έχει γίνει δεκτή.³⁷ Αν το δούμε αυστηρά, πρόκειται για αυτό που συνήθως ονομάζουμε αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Ο Καντ έχει πλήρη συνείδηση αυτού του προβλήματος όταν υποβάλλει στον εαυτό του την ένσταση ότι η πρόθεση να γραφεί η ιστορία σύμφωνα με μια ιδέα σχετικά με το ποια πρέπει να είναι η πορεία της ιστορίας μπορεί μάλλον να οδηγήσει απλώς στη συγγραφή ενός μυθιστορήματος (του είδους που θα ονομάζαμε *moral fiction*).³⁸ Σ' αυτήν την ένσταση ο Καντ αντιτείνει κάποιες αναφορές στην εμπειρία και δη στην ιστορία του δικαίου και των πολιτευμάτων. Στην πραγματικότητα, όμως, κάτι τέτοιο φεύγει από το πλαίσιο του «οδηγητικού νήματος» της ιστορίας, η εξασφάλιση του οποίου αποτελούσε τη ρητά εκφρασμένη απόβλεψη του. Τούτο σημαίνει, από την άλλη, πως μονάχα ένας Κέπλερ ή ένας Νεύτων της ιστορίας θα μπορούσαν ενδεχομένως να επικυρώσουν την ύπαρξη ενός τέτοιου οδηγητικού νήματος.

Όπως όμως κι αν έχουν τα πράγματα σχετικά με την εμπειρική απόδειξη εκείνης της προόδου, η οποία παράγεται μονάχα εφόσον γίνει δεκτή στο επίπεδο της φιλοσοφίας της ιστορίας, για την επιδιωκόμενη πράξη έχει αποφασιστική σημασία ότι με αυτόν τον τρόπο ο Λόγος αποκτά τη δυνατότητα να προδιαγράφει στον άνθρωπο σκοπούς, οι οποίοι δεν είναι διαμεσολαβημένοι, άρα και καθορισμένοι, από τη φύση. Στο δοκίμιό του «Πιθανή αρχή της ιστορίας των ανθρώπων» («*Muthmaßlicher Anfang der Menschengeschichte*», 1786) ο Καντ σε μια ερμηνεία της βιβλικής *Γένεσης* προσδιόρισε ως αποφασιστικό βήμα το να θεωρούν οι άνθρωποι εαυτούς σκοπό της φύσης και να αντιμετωπίζουν τη φύση ως μέσο για τους σκοπούς που θέτουν. Για τον Καντ κάτι τέτοιο συνεπάγεται πως οι άνθρωποι εννοούν εαυτούς ως αυτοσκοπό, ο οποίος δεν επιτρέπεται «να χρησιμοποιείται από κανέναν ως μέσον για άλλους σκοπούς».³⁹ Και σ' αυτό το κείμενο ο Καντ τονίζει ότι «μια τέτοια ένθεση της ιστορίας του είναι για τον άνθρωπο αξιόπαινη και χρήσιμη για τη διδασκαλία και την καλύτερευση του»,⁴⁰ παρ' όλο που δεν μπορεί να έχει αξιώσεις αντικειμενικής ισχύος. Επομένως δεν είναι προβληματική μονάχα η αρωγή της φύσης για τα πράττοντα υποκείμενα, αλλά και η αυτονομία της βούλησης εντός των πραττόντων υποκειμένων, αφήνοντας κατά μέρος την πραγματοποίηση των σκοπών που επιδιώκονται με αυτό το πράττειν. Γι' αυτό στην πραγματεία του «Η αποτυχία όλων των φιλοσοφικών προσπαθειών στη θεοδικία» («*Über das Mißlingen aller philosophischen Versuchen*

in der Theodizee», 1791) ο Καντ διακήρυξε πως είναι αδύνατη η απόδειξη ή η αναίρεση της «ηθικής σοφίας στην παγκόσμια δικαιοβέρνηση»: με αυτόν τον τρόπο ενίσχυσε τον σκεπτικισμό απέναντι στο ίδιο το δικό του πρόγραμμα φιλοσοφίας της ιστορίας.

Ωστόσο το 1793 στο δοκίμιό του «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: Τούτο μπορεί να είναι ορθό για τη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει» («Über den Gemeinspruch: das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis») ο Καντ εκπλήσσει πραγματοποιώντας μια στροφή, καθώς αντιστρέφει την ευθύνη και την υποχρέωση της απόδειξης. Δέχεται ότι η πολιτιστική πρόοδος συνεπάγεται και μια ηθική πρόοδο, η οποία παρουσιάζει μεν διακοπές, ποτέ όμως δεν ανακόπτεται εντελώς. «Δεν είναι για μένα αναγκαίο, λέει ο Καντ, να αποδείξω αυτήν την προϋπόθεση· ο αντίπαλός της οφείλει να αποδείξει τη δική του. Γιατί εγώ στηρίζομαι στο έμφυτο καθήκον μου, σε κάθε μέλος της σειράς των γενεών [...] να ενεργώ απάνω στην επερχόμενη γενεά με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτή να γίνεται πάντοτε καλύτερη».⁴¹ Στην πραγματικότητα με την εισαγωγή αυτού του καθήκοντος δεν προστέθηκε κάτι καινούργιο, μια και η εναρμόνιση φύσης και ελευθερίας προϋποτίθεται τόσο σ' αυτό το κείμενο όσο και στα προηγούμενα. Ο Καντ ο ίδιος ομολογεί εδώ ότι η πρόοδος «δεν θα εξαρτηθεί τόσο από το τι κάνουμε *εμείς*», δηλαδή από ένα πράττειν κατά το καθήκον, αλλά «από εκείνο που θα κάνει μέσα σ' εμάς και μ' εμάς η ανθρώπινη φύση [...]. Γιατί μόνο απ' αυτήν, ή μάλλον [...] από τη [θεία] πρόνοια μπορούμε να περιμένουμε μια επιτυχία».⁴²

Στο κείμενό του *Για την αιώνια ειρήνη* (1795) ο Καντ για μια φορά ακόμη ασχολήθηκε επισταμένως με το θέμα της σχέσης μεταξύ φύσης, αφενός, και Λόγου και ελευθερίας, αφετέρου. Την εγγύηση αυτής της ειρήνης την αναθέτει «στη μεγάλη καλλιτέχνηδα, τη *Φύση*», στη «μοίρα» ή την «πρόνοια»: Αυτές τις ονομασίες δίνει ο Καντ στην άγνωστη και απρόσιτη στη γνώση μας τελική αιτία (causa finalis) της πορείας του κόσμου.⁴³ Η ιδέα ενός φυσικού νόμου, μιας κατάστασης δικαίου που είναι θεμελιωμένη στη φύση την ίδια και πραγματοποιείται εξ αυτής, σ' αυτό το σημείο αντιτίθεται στον ανθρωπινό νόμο, στον πολιτικό Λόγο και την ηθικότητα, τα οποία *δεν* μπορεί να δει κανείς ως εγγυητές της ειρήνης. Πολιτικός Λόγος και ηθικότητα μάλλον υπόκεινται εκόντες άκοντες στην πρόθεση της φύσης, η οποία βρίσκεται στο επίπεδο μιας μοίρας και με αυτόν τον τρόπο συνεπικουρεί την έλλογη βούληση των ανθρώπων και την ηθική πρόθεσή τους και λειτουργεί ως αρωγός τους. Αντίθετα εδώ πρόκειται απλώς για μια *ιδέα*, η οποία, όπως διευκρινίζει ο Καντ, «από *θεωρητική* άποψη είναι βέβαια υπερβολική, από *πρακτική* όμως [...] δογματική και ως προς την πραγματικότητά της καλώς θεμελιωμένη».⁴⁴ Και εδώ όμως η βεβαιότητα, που η καλλιτέχνηδα φύση εγγυάται για την αιώνια ειρήνη, δεν επαρκεί «για τη (θεωρητική) *πρόγνωση* του μέλλοντος της ειρήνης, επαρκεί όμως από *πρακτική* άποψη, κάνοντας καθήκον την προώθηση αυτού του σκοπού (που δεν είναι απλώς χίμαιρα)».⁴⁵

Ο Φρίντριχ Σλέγκελ (Friedrich Schlegel) το 1796 υπέβαλε σε ριζική κριτική την καντιανή αντίληψη της ιστορίας στο κείμενό του *Απόπειρα προσέγγισης της έννοιας του ρεπουμπλικανισμού, με αφορμή το καντιανό κείμενο για την αιώνια ειρήνη* (*Versuch über den Begriff des Republikanismus, veranlaßt durch die Kantische Schrift zum ewigen Frieden*).⁴⁶ Με κάθε σαφήνεια θέτει το πρόβλημα της διαμεσολάβησης μεταξύ φύσης και Λόγου ως *εμπειρικό* πρόβλημα, το οποίο δεν μπορεί να λυθεί με τον προσδιορισμό ενός υπερβατολογικού πλαισίου. Εάν η ηθικότητα, σύμφωνα με

τον Καντ, βρίσκει τη μορφή της σε ένα πολίτευμα *σύμφωνο με τον Λόγο* και μόνο σ' αυτήν την *εμπειρική* μορφή έχει πραγματικότητα, τότε η εγγύηση για μια γενίκευση του ρεπουμπλικανισμού και, κατά συνέπεια, για μια αιώνια ειρήνη πρέπει να αναζητηθεί μονάχα σ' αυτό το πεδίο και όχι σε ένα βασίλειο των σκοπών αυτών καθ' εαυτούς (an und für sich), έστω και μέσω της παραδοχής μιας πρόθεσης της φύσης. «Η (νοητή) σκοπιμότητα της φύσης [...] είναι εν προκειμένω παντελώς αδιάφορη: Μονάχα οι (πραγματικοί) *αναγκαίοι νόμοι της εμπειρίας* μπορούν να αποτελέσουν εγγύηση για μια μελλοντική επιτυχία. Οι *νόμοι της πολιτικής ιστορίας* και οι *αρχές της πολιτικής παιδείας* είναι τα μοναδικά δεδομένα» για μια τέτοια απόδειξη.⁴⁷

Ο Καντ πήρε σοβαρά υπόψη την ένσταση του Σλέγκελ και στη συνέχεια, χωρίς να αναφερθεί ονομαστικά στον Σλέγκελ, απάντησε στο δεύτερο μέρος της *Διένεξης των σχολών* (*Der Streit der Fakultäten*, 1797). Εκεί ο Καντ αναζητεί «δεδομένα», «εμπειρίες», «συμβάντα», τα οποία «υποδεικνύουν» τόσο την αιτία της προόδου, όσο και τα πιθανά αποτελέσματα αυτής της αιτιότητας στην ιστορία: αντικείμενο της καντιανής αναζήτησης, συνεπώς, είναι εμπειρικά «σημεία» για κάτι, το οποίο εκ φύσεως δεν ανήκει στο πεδίο της φαινόμενης πραγματικότητας.⁴⁸ Μια τέτοια εμπειρία, η οποία μπορεί «να συνδεθεί» με μία «προφητική ιστορία του ανθρώπινου γένους» ονομάζεται από τον Καντ «ιστορικό σημείο (signum rememorativum, demonstrativum, prognosticon)». Τούτο μπορεί «να αποδείξει την *τάση* του ανθρώπινου γένους *στο σύνολό του*». Ως τέτοιο ιστορικό σημείο ο Καντ αναφέρει ένα συμβάν από την πρόσφατη ιστορία και μάλιστα όχι τη Γαλλική Επανάσταση την ίδια, αλλά τον δημόσια εκφρασμένο τρόπο σκέψης των θεατών αυτού του γεγονότος: τούτο το γεγονός μόνο με αυτόν τον τρόπο έχει καταστεί κοσμοϊστορικό, όπως προκύπτει από τα γραφόμενα του Καντ.⁴⁹ Το ιστορικό σημείο, εάν το αποκόψουμε από τις κυρίως επαναστατικές διεργασίες, είναι μια «*συμμετοχή* κατ' επιθυμίαν, η οποία βρίσκεται στα όρια του ενθουσιασμού»,⁵⁰ ενώ αυτή «η *περιπαθής* συμμετοχή στο αγαθό [...] στρέφεται πάντα μόνον στο *ιδεατό* και δη στο *καθαρά ηθικό*».⁵¹ Επομένως το ζητούμενο δεν είναι ηθικές πράξεις για την επίτευξη του τελικού ηθικού σκοπού, αλλά ένας ηθικός τρόπος σκέψης, από τον οποίον ενδεχομένως μπορούν να προκύψουν και ηθικές πράξεις. Ο Σλέγκελ από τη μεριά του έθεσε ως ζητούμενο την αναζήτηση «νόμων της εμπειρίας», στη βάση των οποίων «η μελλοντική πραγματικότητα» της αιώνιας ειρήνης και «ο τρόπος της προσέγγισης δεν θα μπορούσαν βέβαια να *προλεχθούν* (...), όμως πιθανόν από θεωρητική άποψη (έστω και μόνο υποθετικά) θα μπορούσαν να προσδιοριστούν εκ των προτέρων με βεβαιότητα».⁵² Με άλλα λόγια: Ο Σλέγκελ αναζητεί τους εμπειρικούς όρους και τις πραγματικές δυνατότητες και μορφές της προόδου, ενώ ο Καντ παραπέμπει σε ένα υπερβατολογικό πλαίσιο, το οποίο δεν παρέχει καμιά απάντηση, μια και ο ρόλος του είναι απλώς να λειτουργήσει ως κίνητρο από πρακτική άποψη.

Από πρακτική άποψη αποτυγχάνει η καντιανή φιλοσοφία της ιστορίας, κάτι στο οποίο συμφωνούν ορισμένοι πιο πρόσφατοι ερμηνευτές.⁵³ Οι προϋποθέσεις της φιλοσοφίας της ιστορίας που γίνονται δεκτές από πρακτική άποψη —πρωτίστως η θέση πως η φυσική τελεολογία εγγυάται μια ορισμένη ηθική πρόοδο— δεν μπορούν να θεμελιωθούν αναγόμενες σε εκείνη την πράξη, την οποία οφείλουν να καταστήσουν δυνατή. Ακόμη και ως ενδιάμεσο πεδίο μεταξύ φύσης και Λόγου η ιστορία παραμένει εντός της σφαίρας της φαινόμενης πραγματικότητας: γι'

αυτό και το κριτήριο της προόδου δεν μπορούν να είναι ηθικές πεποιθήσεις, αλλά μονάχα σχέσεις που μπορούν να καταδειχθούν εμπειρικά. Κάτι τέτοιο, από την άλλη, απαιτεί μια διαμεσολάβηση μεταξύ φύσης και Λόγου, την οποία ο Καντ αποκλείει από θέση αρχής, μια και ο καθαρός πρακτικός Λόγος οφείλει να λειτουργεί ως αυτοσκοπός.

4. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤΙΑΝΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η αποτυχία της καντιανής φιλοσοφίας ως προς την πρακτική της άποψη δεν απέτρεψε απόπειρες διάσωσης, οι οποίες επιδιώκουν να την πιστώσουν με ιδιαίτερη αξία και επικαιρότητα από θεωρητική άποψη. Η Πωλίν Κλάινγκελντ (Pauline Kleingeld) για παράδειγμα κάνει λόγο για την ευρετική λειτουργία της χρήσης ρυθμιστικών αρχών, όπως η ιδέα μιας πρόθεσης της φύσης. Επιπλέον τονίζει εν γένει τη δυνατότητα συστηματοποίησης εμπειρικών δεδομένων με τη βοήθεια ενός ρυθμιστικού οδηγητικού νήματος.⁵⁴ Η επισήμανση μιας τέτοιου είδους επικαιρότητας μάλλον θεμελιώνεται στη βάση της συμπάθειας προς τη «γνωσιακή μετριοπάθεια» που μνημονεύσαμε στην αρχή του παρόντος και της δυσπιστίας προς τον στοχασμό της προόδου στον χώρο της φιλοσοφίας της ιστορίας, ο οποίος μορφοποιείται συγκεκριμένα με τις «μεγάλες αφηγήσεις».⁵⁵ Εκείνο, όμως, που παραβλέπεται εν προκειμένω είναι ότι η καντιανή θεωρία της ιστορίας παίρνει ως βάση της ακριβώς την περιφημη θεωρία της προόδου του Διαφωτισμού, ακόμη και αν δεν μπορεί να εγγυηθεί θεωρητικά μια βέβαιη πορεία της προόδου. Η στροφή προς τη φιλοσοφία της ιστορίας από πρακτική άποψη μπορεί ίσα ίσα να χαρακτηριστεί ως διάσωση του στοχασμού της προόδου υπό τους συγκεκριμένους όρους. Επομένως στο πλαίσιο των καντιανών προϋποθέσεων η αποτυχία της φιλοσοφίας της ιστορίας από πρακτική άποψη είναι συνάμα η αποτυχία μιας θεωρητικής πράξης, η οποία επιφορτίζει ένα δυνατό ηθικό πράττειν της ιστορίας με την ευθύνη της απόδειξης θεωρητικών παραδοχών. Από αυτήν την άποψη η καντιανή θεωρία της ιστορίας αποτυγχάνει και από θεωρητική άποψη.

Εν τούτοις ήδη με τους Χέρντερ και Φρίντριχ Σλέγκελ, οι οποίοι είναι σύγχρονοι του Καντ, καθίσταται σαφές ότι η γνωσιακή μετριοπάθεια ως προς μια μεγάλη αφήγηση της προόδου με κανένα τρόπο δεν συνδέεται με τις ειδικές προϋποθέσεις του Καντ. Αμφότεροι κινούνται σε έναν ανοιχτό ορίζοντα της ιστορίας και πέρα από τις καντιανές παραδοχές της καθολικής τελεολογίας, θέτουν το ερώτημα σχετικά με τους όρους και τις μορφές μιας πραγματικά δυνατής προόδου και αναζητούν αυτούς τους όρους στη διαμεσολάβηση μεταξύ φύσης και Λόγου. Ωστόσο ο Καντ στοχάζεται μια τέτοια διαμεσολάβηση αποκλειστικά από την πλευρά της φύσης. Η «καλλιτέχνηδα» φύση που επιδιώκει σκοπούς είναι η προβολή της καλλιτεχνικής, δηλαδή έντεχνα παραγωγικής, ποιητικής δραστηριότητας του ανθρώπου, με άλλα λόγια της εργασίας. Τούτη η αναλογία ωστόσο, σύμφωνα με τον τρόπο ανάπτυξης της αγγλικής και της γαλλικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, θα μπορούσε να έχει οδηγήσει στη θεματοποίηση της αμοιβαίας διαμεσολάβησης σκοπών και μέσων και στη μετατόπισή της στη σχέση μεταξύ πρόθεσης της φύσης και ηθικής βούλησης. Ο Καντ δεν χρησιμοποιεί καθόλου αυτήν την πλευρά της αναλογίας επειδή φοβάται ότι στο πεδίο του καθαρού πρακτικού Λόγου τα μέσα μπορούν

να επιφέρουν μια σχετικοποίηση των σκοπών, κάτι που θα σήμαινε την εγκατάλειψη της ιδέας ενός απόλυτου αυτοσκοπού, η οποία έχει συγκροτησιακό ρόλο για το ηθικό πράττειν. Το κρίσιμο σημείο μιας τέτοιας αντίληψης έγκειται στο ότι παρ' όλα αυτά το βασίλειο της ηθικής κατ' ανάγκη εμφανίζεται υποκείμενο σε φυσικούς όρους και διαμεσολαβημένο με τον φυσικό κόσμο.

Μια φιλοσοφία της ιστορίας, η οποία οικοδομείται επί του αυστηρού διαχωρισμού μεταξύ ηθικού και φυσικού κόσμου, δύσκολα μπορεί να είναι κάτι παραπάνω από ένα σχέδιο από πρακτική άποψη, το οποίο αναπαράγει τις δυσκολίες του καντιανού σχεδίου. Μια εναλλακτική λύση πρέπει ασφαλώς να αποδεχτεί την απώλεια της ηθικότητας εν είδει αυτοσκοπού, η οποία συλλαμβάνεται ως κάτι αυτόνομο. Πρέπει επίσης να αναζητήσει τον ηθικό κόσμο εκεί όπου αυτός σύμφωνα με τον Καντ εμφανίζεται λαμβάνοντας μορφή που είναι στρεβλωμένη καθώς υπόκειται σε φυσικούς όρους, δηλαδή στις ιστορικές πράξεις των ανθρώπων. Μια τέτοια απώλεια της ηθικότητας (Moralität) προς όφελος μιας ιστορικά προσδιορισμένης ηθικότητας-εθιμικότητας (Sittlichkeit) ασφαλώς αντιβαίνει στη θεμελιώδη καντιανή απόβλεψη αναφορικά προς τον καθαρό πρακτικό Λόγο, ωστόσο μια τέτοια αντίληψη θα μπορούσε να ιδωθεί ως πραγμάτωση μιας καντιανής σκέψης. Θα ήθελα εδώ να υπενθυμίσω μια φορά ακόμη την καντιανή θέση που παρατίθεται στο τέλος της *Κριτικής του καθαρού Λόγου*, σύμφωνα με την οποία στον καθαρό Λόγο προσιδιάζει μια ιστορία από συστηματική άποψη. Ακόμη και αν ο Καντ δεν ανέπτυξε πραγματικά αυτή τη θέση, δικαιούμαστε ωστόσο να θεωρήσουμε ότι δεν είχε κατά νου απλώς μια εμπράγματη ιστορία. Σ' αυτήν την περίπτωση, όμως, ο Λόγος δεν θα ήταν υπερϊστορικός καθ' εαυτόν γνωρίζοντας μονάχα ιστορικές φανερώσεις, αλλά θα ήταν ο ίδιος ιστορικά συγκροτημένος, δηλαδή διαμεσολαβημένος από το ιστορικό πράττειν που υπόκειται σε φυσικούς όρους. Θα ήταν ένας Λόγος στην ιστορία (Sie wäre eine Vernunft in der Geschichte).⁵⁶

Μετάφραση: Γιώργος Ηλιόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, επ. I. Heidemann, Στουτγάρδη 1998 (1966· εφεξής: *K.r.V.*), σ. 856 (B 880)· ελλην. έκδοση: I. Kant, *Κριτική του καθαρού Λόγου. Υπερβατική διαλεκτική και υπερβατική μεθοδολογία*, εισ.-μτφρ.-παρατηρήσεις Μ.Φ. Δημητριάκου, Αθήναι 1999 (εφεξής: *Μ.Δ.*), σ. 475 (Σ.τ.μ. Οι αποδόσεις των καντιανών χωρίων που παρατίθενται από τον συγγραφέα βασίζονται στις εκάστοτε ελληνικές μεταφράσεις με ελαφρές τροποποιήσεις).

2 *K.r.V.*, σ. 818 (B 835)· *Μ.Δ.*, σ. 441 (Σ.τ.μ. Σε όλα τα καντιανά παραθέματα οι υπογραμμίσεις είναι του φιλοσόφου).

3 Πρβλ. G.W.F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, Werke in zwanzig Bänden*, επ. E. Moldenhauer-K.M. Michel, Φραγκφούρτη 1992 (1986), τ. 10, § 549, σ. 347-352.

4 Ρίγα και Λειψία 1784-1791· νέα έκδοση: Bodenheim 1995.

5 Ο Καντ έγραψε βιβλιοκρισία για το πρώτο και το δεύτερο μέρος του έργου του Χέρντερ *Ideen* το 1785 (*Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας [Akademie-Ausgabe], τ. 8, σ. 43-66)· εν τω μεταξύ ο Χέρντερ στο δεύτερο μέρος του έργου του, το οποίο κυκλοφόρησε το 1785, είχε ήδη απαντήσει στον Καντ.

6 P. Kleingeld, «Zwischen kopernikanischer Wende und großer Erzählung. Die Relevanz von Kants Geschichtsphilosophie», στο H. Nagl-Docekal (επ.), *Der Sinn des Historischen. Geschichtsphilosophische Debatten*, Φραγκφούρτη 1996, σ. 177 κ.ε.· πρβλ. της ίδιας, *Fortschritt und Vernunft. Zur Geschichtsphilosophie Kants*, Βύρτσμπουργκ 1995.

7 Σχετικά με τη *μεταϊστορία* (*posthistoire*) ως τρίτη μορφή του στοχασμού περί την ιστορία (μετά από τη φιλοσοφία της ιστορίας και τον ιστορισμό) πρβλ. J. Rohbeck, *Geschichtsphilosophie zur Einführung*, Αμβούργο 2004.

8 Πρβλ. για παράδειγμα M. Lutz-Bachmann, *Geschichte und Subjekt. Zum Begriff der Geschichtsphilosophie bei Immanuel Kant und Karl Marx*, Φράμμπουργκ-Μόναχο 1988· H. Nagl-Docekal, «Ist Geschichtsphilosophie heute noch möglich?», στο *Der Sinn des Historischen*, ό.π. (σημ. 6), σ. 28 κ.ε.

9 E. Angehrn, *Geschichtsphilosophie*, Στουτγάρδη 1991, σ. 78.

10 Ό.π.

11 *K.r.V.*, σ. 818 (B 835-836)· *M.Δ.*, σ. 441.

12 *K.r.V.*, σ. 818 (B 836)· *M.Δ.*, σ. 441.

13 «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» (1784), στο *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 8, σ. 17· ελλην. έκδοση «Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό», στο I. Καντ, *Δοκίμια*, εισ.-μτφρ.-σχόλια Ε.Π. Παπανούτσου, Αθήνα 1971 (εφεξής: *Δοκίμια*), σ. 24.

14 Πρβλ. ό.π., σ. 18· *Δοκίμια*, σ. 25.

15 *Gothaische Gelehrte Zeitungen*, τχ. 12· πρβλ. τις σημειώσεις στην έκδοση του δοκιμίου στην Έκδοση της Ακαδημίας.

16 «Idee», ό.π. (σημ. 13), σ. 15.

17 Ό.π., σ. 30· *Δοκίμια*, σ. 41.

18 Ό.π., σ. 17· *Δοκίμια*, σ. 25.

19 Ό.π., σ. 19· *Δοκίμια*, σ. 27.

20 Ό.π., σ. 20· *Δοκίμια*, σ. 28.

21 Ό.π. πρώτη πρόταση: «Ένα όργανο που δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί, μια κατάταξη που δεν πετυχαίνει τον σκοπό της, είναι μια αντίφαση στην τελεολογική θεωρία της φύσης. Γιατί, όταν απομακρυνόμαστε από αυτήν τη θεμελιώδη αρχή, τότε έχουμε όχι μια φύση υποταγμένη σε νόμους, αλλά μια φύση που παίζει άσκοπα και η απελπιστική τυχαιότητα μπαίνει στη θέση του οδηγητικού νήματος του Λόγου» (*Δοκίμια*, σ. 26).

22 *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 8, σ. 362· ελλην. έκδοση I. Kant, *Για την αιώνια ειρήνη*, μτφρ.-επίμετρο Ά. Πόταγα, πρόλογος Λ. Αναγνώστου, Αθήνα 1992, σ. 54.

23 Ό.π., σ. 360· ελλην. έκδοση, σ. 53.

24 «Über den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie», *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 8, σ. 181.

25 Πρβλ. J. Rohbeck, *Technologische Urteilskraft. Zu einer Ethik technischen Handelns*, Φραγκφούρτη 1993, σ. 80 κ.ε.

26 *Zum ewigen Frieden*, ό.π., σ. 362· ελλην. έκδοση σ. 54.

27 Πρβλ. «Über den Gebrauch...», ό.π. (σημ. 24), σ. 183· *Kritik der Urteilskraft*, σ. 410, 414, 470.

28 *Ideen*, νέα έκδοση, ό.π., βιβλίο 4, IV (σημ. 4), σ. 119.

29 *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 8, σ. 54.

30 Πρβλ. *Ideen*, νέα έκδοση, ό.π., βιβλίο 4, I (σημ. 4), σ. 113 κ.ε.

31 Πρβλ. *Ideen*, ό.π. (σημ. 13), σ. 18 (δευτέρα πρόταση).

32 Πρβλ. *Ideen*, νέα έκδοση, ό.π., βιβλ. 9, I (σημ. 4), σ. 226.

33 *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 8, σ. 65.

- 34 J.G. Herder, *Werke*, επ. W. Pross, Μόναχο και Βιέννη 1984, σ. 633.
- 35 Πράγματι στις *Ιδέες* του Χέρντερ υπάρχει επίσης το υπερκείμενο επίπεδο του «πεπρωμένου», η σχέση του οποίου με την ανθρώπινη ιστορία, όμως, παραμένει σκοτεινή όπως και η σχέση της πρόνοιας με την αυτόνομη δραστηριότητα του Λόγου στο έργο του Λέσσιγγ *Διαπαιδαγώγηση του ανθρώπινου γένους (Erziehung des Menschengeschlechts*, 1780), το οποίο προφανώς επηρέασε τη σύλληψη των *Ιδεών*.
- 36 «Idee», *ό.π.* (σημ. 13), σ. 27 (όγδοη πρόταση)· *Δοκίμια*, σ. 36.
- 37 *Ό.π.*, σ. 29 (ένατη πρόταση)· *Δοκίμια*, σ. 39.
- 38 *Ό.π.*
39. *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 8, σ. 114· *Δοκίμια*, σ. 59.
- 40 *Ό.π.*, σ. 123· *Δοκίμια*, σ. 69.
- 41 *Ό.π.*, σ. 309· *Δοκίμια*, σ. 153.
- 42 *Ό.π.*, σ. 310· *Δοκίμια*, σ. 155.
- 43 *Ό.π.*, σ. 360 κ.ε.· ελλην. έκδοση σ. 53-54.
- 44 *Ό.π.*, σ. 362· ελλην. έκδοση σ. 54.
45. *ό.π.*, σ. 368· ελλην. έκδοση σ. 65.
- 46 F. Schlegel, *Kritische Schriften und Fragmente, Studienausgabe*, επ. E. Behler και H. Eichner, τ. 1, Paderborn 1988, σ. 51-61.
- 47 *Ό.π.*, σ. 59 κ.ε.
- 48 *Werke*, Έκδοση της Ακαδημίας, τ. 7, σ. 84· διγλωσση έκδοση: I. Kant, *Η Διένεξη των Σχολών / Der Streit der Fakultäten*, μτφρ.-εισαγ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα 2004, σ. 240-241.
- 49 *Ό.π.*, σ. 85 κ.ε.· διγλωσση έκδοση, σ. 242 κ.ε.
- 50 *Ό.π.*
- 51 *Ό.π.*, σ. 86· διγλωσση έκδοση σ. 244-245.
- 52 *Versuch...*, *ό.π.*, (σημ. 46), σ. 60.
- 53 Πρβλ. P. Kleingeld, «Zwischen kopernikanischer...», *ό.π.* (σημ. 6), σ. 180-182· J. Rohbeck, *Geschichtsphilosophie*, *ό.π.* (σημ. 8), σ. 50.
- 54 Πρβλ. *ό.π.*, σ. 182-184.
- 55 Σχετικά με μια κριτική αυτής της στάσης και μια υπεράσπιση του στοχασμού της πρόδου πρβλ. J. Rohbeck, *Technik-Kultur-Geschichte. Eine Rehabilitierung der Geschichtsphilosophie*, Φραγκφούρτη 2000.
- 56 Σ.τ.μ. Η τελευταία παράγραφος του δοκιμίου του Αντρέας Αρντ, η οποία κλείνει με την αναφορά στον Λόγο εντός της ιστορίας, αποτελεί ένα έμμεσο άνοιγμα προς την εγελιανή φιλοσοφία της ιστορίας. Είναι σαφές ότι υπαινίσσεται τον τίτλο (*Die Vernunft in der Geschichte*) που δόθηκε στην εισαγωγή του Χέγκελ στα *Μαθήματα για τη φιλοσοφία της ιστορίας*, έναν τίτλο όχι απλώς προγραμματικό αλλά πολύ περισσότερο χαρακτηριστικό του εγελιανού εγχειρήματος, όπως προκύπτει και από το εισαγωγικό μέρος του παρόντος δοκιμίου.

